

ITAMAR EVEN-ZOHAR

Staða þýddra bókmennta innan fjölkerfis bókmenntanna

Inngangur að þýðingu

Um miðjan sjöunda áratug síðustu aldar var sett á laggirnar ný deild í bókmenntafræðum við háskólann í Tel Aviv. Yfirlýst markmið aðstandenda deildarinnar var að þróa nýjar bókmenntakenningar og stunda lýsandi rannsóknir á grunni þeirra. Sóttu menn meðal annars innblástur í skrif rússneskra formalista og tékkneskra sporgöngumanna þeirra. Itamar Even-Zohar (f. 1939) var í doktorsnámi í bókmenntum við deildina á þessum tíma en námsárunum varði hann einnig að hluta við háskóla í Osló, Stokkhólmi og Kaupmannahöfn. Eru elstu rannsóknir hans á sviði þýðingafræða, sem beindust að þýðingum milli Norðurlandamála, unnar undir leiðsögn dönsku prófessoranna Hans Sørensen og F.J. Billeskov Jansen. Meðan á Skandinavíudvölinni stóð fékk Even-Zohar áhuga á íslenskum fornbókmenntum og höfðu athuganir hans á hlutverki þýðinga fyrir þróun frumsaminnna bókmennta hér á landi á miðöldum mótandi áhrif á kenningar hans. Doktorsritgerð Even-Zohars, sem hann varði árið 1971, fjallaði um þýðingafræði og næstu árin gegndi hann kennarastöðu á því sviði við Háskólann í Tel Aviv. Áhugi hans beindist hins vegar í stigvaxandi mæli almennt að stöðu og hlutverki bókmennta, lista og menningar innan samfélagsins. Lagði hann með tímanum grunn að námi í menningarfræðilegum rannsóknum við skólann og hefur hann starfað á þeim vettvangi seinni hluta síns ferils.

Markverðasta framlag „Tel Aviv-skólans“ til alþjóðlegra bókmenntarannsókna er fjölkerfiskenningin (e. *polysystem theory*) sem Even-Zohar hóf að þróa á áttunda áratugnum, meðal annars á grunni skrifa rússnesku formalistanna Jurys Tynjanov, Boris Ejsenbaum og Viktors Žirmunskij. Kenningin gengur út á að bókmenntir séu fjölpætt kerfi sem samanstandi af ýmsum og

Ritið
2. tbl. 22. árg. 2022 (207–216)
Þýðing

© 2022 Ritið, tímarit Hugvísindastofnunar
og höfundur greinarinnar

Útgefandi:
Hugvísindastofnun Háskóla Íslands,
Sæmundargötu 2, 102 Reykjavík

Birtist á vefnum <http://www.ritid.hi.is>.
Tengiliður: ritid@hi.is

DOI: 10.33112/ritid.22.2.8
Birt samkvæmt skilmálum
Creative Commons BY (4.0).

ólíkum undirkerfum. Þessi kerfi skarast með margvíslegum hætti og hafa gagnkvæm áhrif hvert á annað og þar með sögulega þróun innan viðkomandi bókmennta. Meðal þess sem vakti fyrir Even-Zohar var að víkka sjóndeildarhring hefðbundinna bókmenntarannsókna sem beinast að verulegu leyti að afmörkuðum þáttum bókmenntakerfisins, einkum frumsömdum skáldverkum sem teljast til fagurbókmennta og eru ætluð fullorðnum. Slíkar áherslur í rannsóknum má skýra með því að viss listbrögð, bókmenntagreinar eða undirkerfi bókmennta eru miðlæg innan bókmenntakerfisins á meðan önnur eru jaðarsett. Þessi staða getur hins vegar verið breytileg frá einu bókmenntakerfi til annars og líka breyst með tímanum innan tiltekins bókmenntakerfis. Staða þýddra bókmennta, sem Even-Zohar lítur á sem sérstakt undirkerfi viðkomandi bókmennta, er sérstaklega áhugaverð í þessu sambandi þar sem þær geta ýmist verið miðlæggar eða jaðarsettar, virkað sem róttækt umbreytingaafll eða fest ríkjandi viðmið í sessi.

Fjölkerfiskenningin hefur verið nýtt á liðnum áratugum í margháttuðum menningarsögulegum rannsóknum en áhrif Even-Zohars eru líklega enn víðtækust á sviði þýðingafraeði. Greinin sem hér er þýdd á íslensku hefur leikið lykilhlutverk í því sambandi. Hún var upphaflega flutt sem fyrirlestur árið 1976 og birtist fyrst tveimur árum síðar undir titlinum „The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem“, annars vegar í ritinu *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies*, sem hafði að geyma greinar eftir ýmsa höfunda, og hins vegar í greinasafni Even-Zohars sjálfs, *Papers in Historical Poetics*.¹ Árið 1990 endurskoðaði Even-Zohar efnid í síðarnefnda safninu og gaf út ásamt ýmsum greinum sem hann hafði skrifað í millitíðinni.² Yngri gerðin var lögð til grundvallar þeirri þýðingu sem hér er birt. Í tveimur neðanmálgreinum má þó finna tvo veigamikla kafla úr upprunalegu gerðinni sem ekki eru í yngri gerðinni.

Jón Karl Helgason

¹ Sjá Itamar Even-Zohar, „The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem“, *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies*, ritstjórar James S. Holmes, J. Lambert og R. van den Broeck, Leuven: Acco, 1978, bls. 117–127; Itamar Even-Zohar, „The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem“, *Papers in Historical Poetics*, *Papers in Poetics and Semiotics* 8, Tel Aviv: Tel Aviv University og The Porter Institute for Poetics and Semiotics, 1978, bls. 75–92.

² Itamar Even-Zohar, „The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem“, *Polysystem Studies*, sérhefti af *Poetics Today* 11: 1/1990, bls. 45–52. Þetta safn er grundvallarrit fjölkerfiskenningarinnar og hægt er að nálgast það, eins og flest önnur fræðileg skrif Even-Zohars, í rafrænni útgáfu á heimasíðu hans (<https://www.tau.ac.il/~itamarez/>).

Tileinkað minningu James S. Holmes
 – framúrskarandi þýðingafræðings og kærs vinar

I

Þrátt fyrir almenna viðurkenningu á því viðamikla sögulega hlutverki sem þýðingar hafa leikið við mótun menningar einstakra ríkja eru rannsóknir á þessu efni fremur skammt á veg komnar. Í bókmenntasögurítum er reglan sú að þýðingar séu aðeins nefndar þegar það er óhjákvæmilegt, til dæmis í umfjöllun um miðaldir eða endurreisnartímamann. Vitanlega er hægt að rekast á handahófskenndar athugasemdir um stakar bókmenntaþýðingar í umfjöllun um ýmis önnur tímabil en þær eru sjaldnast fléttaðar með markvissum hætti inn í sögulega greiningu. Maður er af þeim sökum litlu nær um hlutverk bókmenntaþýðinga á vettvangi bókmenntanna eða stöðu þeirra innan viðkomandi bókmenntakerfis. Og það er ekki heldur nein meðvitund um hvort þýddar bókmenntir kunni að mynda sérstakt bókmenntakerfi. Þess í stað er algengast að tala um „þýðingu“ eða „þýdd verk“ með hliðsjón af einstökum dæmum.³

Er unnt að draga aðrar ályktanir, það er að líta á þýddar bókmenntir sem kerfi? Er sams konar menningarlegt og málfarslegt tengslanet milli þeirra verka sem eru valin til þýðingar, líkt og af handahófi, og við gerum gjarnan ráð fyrir að sé milli frumsaminnna bókmenntaverka? Hvers konar innbyrðis samband getur verið milli þýddra verka sem eru álitin vera fullmótaðar afurðir, innfluttar úr öðrum bókmenntum, teknar úr sínu upphaflega samhengi og þar með aftengdar togstreitunni milli miðju og jaðars?

³ Í upprunalegri gerð sagði hér enn fremur: „Í raun er þessi staða lítið undrunarefni. Því er nú einu sinni þannig varið að það heyrir til undantekninga að bókmenntarannsóknir, hvort sem þær eru helgaðar tímabilum, bókmenntagreinum eða höfundum, beinist að sögulegri virkni. Með líkum hætti er aðeins fjallað í framhjá-hlaupi um ýmis fleiri bókmenntakerfi, ef þau eru þá nefnd á annað borð. Barnabókmenntir, smásagnaútgáfa tímarita og spennusögur, svo dæmi séu tekin, eru öll á sama báti og þýðingarnar. Vísindalegar bókmenntarannsóknir á Vesturlöndum, í nýlegum tilraunum til að brjótast undan staðnaðri söguspeki, hafa látið íhaldssamari fræðimönnum vettvanginn eftir. Að ýmsu leyti hefur okkur miðað skammt frá því að rússnesku formalistarnir stunduðu rannsóknir sínar á fyrri hluta þriðja áratugarins. Skrif Tynjanovs, Ejxenbaums eða Žirmunskijs um forsendur bókmenntasögu og sagnfræði eru enn í fullu gildi og bíða þess að vera nýtt af alvöru. Dæmið af þýddum bókmenntum er því ekki einstakt í þessu samhengi og við skulum hafa það í huga þó að við gerum þær að meginviðfangsefni hér. Eins og vafalaust er ljóst nota ég hugtakið „þýddar bókmenntir“ ekki aðeins til hægðarauka, sem styttingu á hinni ítarlegu skilgreiningu „samsafn þýddra bókmenntaverka“, heldur sem heiti um flokk texta sem raðast saman í kerfi og hafa virkni sem slíkir.“

Mín kenning er að þýdd verk eigi í innbyrðis sambandi á að minnsta kosti tvennan hátt: (a) hvernig þau eru valin til þýðingar af viðkomandi bókmenntakerfi enda eru forsendur valsins aldrei óháðar öðrum kerfum markmenningarinnar (svo ekki sé dýpra í árinni tekið); og (b) hvernig þau eru lögð að tilteknum viðmiðum, venjum og hefðum – með öðrum orðum, hvernig þau semja sig að fyrirleggjandi listbrögðum – með hliðsjón af sambandi þeirra við önnur kerfi markmenningarinnar. Þessi áhrif takmarkast ekki við málkerfið heldur birtast þau líka á öllum öðrum viðkomandi sviðum. Þannig kunna þýddar bókmenntir að hafa sín sérstöku einkenni sem gilda sérstaklega og jafnvel eingöngu um þær.⁴

Því virðist ekki aðeins réttlátanlegt heldur fremur brýnt að tala um þýddar bókmenntir. Mér virðist að tilraunir fræðimanna til að lýsa bókmenntunum sem fjölkerfi, hvort sem er í samtímalegu eða sögulegu ljósi, taki að öðrum kosti ekki nauðsynlegum framförum. Ég lít, með öðrum orðum, ekki aðeins svo á að þýddar bókmenntir séu óhjálkæmlegur hluti sérhvers bókmenntafjölkerfis heldur í raun virkasta kerfið innan þess. En hver er umrædd staða innan fjölkerfisins og hvernig tengist hún birgðum fyrirleggjandi listbragða? Í ljósi jaðarstöðu þýddra bókmennta í bókmenntarannsóknunum er freistandi að álykta að þær séu jafnan í jaðarstöðu innan fjölkerfis bókmenntanna en sú er alls ekki raunin. Það hvort þýddar bókmenntir eru miðlægar eða jaðarsettar, eða hvort staða þeirra sé tengd framsæknum („leiðandi“) eða afturhaldssömum („hefðbundnum“) listbrögðum, veltur á stöðu viðkomandi bókmenntakerfis gagnvart öðrum bókmenntakerfum.⁵

⁴ Sjá Gideon Toury, „Translational Solutions on the Lexical Level and the Dictionary“, *International Conference on Meaning and Lexicography: Abstracts: Lodz, 19–21 June 1985*, ritstjórar Jerzy Tomaszczyk og Barbara Lewandowska-Tomaszczyk, Lodz: University of Lodz, Institute of English Studies, 1985, bls. 87–89; Gideon Toury, „A Rationale for Descriptive Translation Studies“, *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*, ritstjóri Theo Hermans, London og Sydney: Croom Helm, 1985, bls. 16–41.

⁵ Í upprunalegri gerð sagði hér enn fremur: „Hugmyndin um fjölkerfi bókmenntanna þarf ekki að vefjast lengi fyrir okkur. Ég kynnti hugtakið fyrst árið 1970 til að reyna að bæta úr þeim annmörkum hefðbundinnar fagurfræðilegrar nálgunar sem koma í veg fyrir að verk sem talin eru léttvæg í listrænu tilliti njóti tilskildrar athygli. Nálgun mín byggðist á þeirri tilgátu að það væri hentugra (frekar en „sannara“) að telja til kerfisins allra handa bókmenntaverk og jafnvel texta sem tæpast flokkast sem slík. Þetta er á engan hátt ný hugmynd; fræðimenn á borð við Tynjanov, Ejxenbaum og Šklovskij lögðu mikið upp úr henni á öðrum áratugnum. Ég hóf, með hliðsjón af rannsóknunum þeirra þremmenninga, að móta hugtakið í fyrirlestri sem fluttur var 1973. Í kjölfarið ræddi Toury (1974) ítarlega um hvort hugtakið væri gagnlegt og hvers konar flokkunarfræði mætti þróa á grunni þess. Mér sýnist

II

Þegar sagt er að þýðingar séu í miðlægri stöðu innan fjölkerfis bókmenntanna er átt við að þær taki virkan þátt í að móta miðju fjölkerfisins. Við þær aðstæður eru þýðingar að verulegu leyti í leiðandi hlutverki og sem slíkar líklegar til að vera settar í samband við stórviðburði bókmenntasögunnar meðan þeir ganga um garð. Þetta felur í sér að ekki er gerður skýr greinarmunur á „frumsömdum“ og „þýddum“ skrifum og að oft skili áhrifamestu rithöfundarnir (eða meðlimir þeirra framúrstefnuhópa sem eru að komast til áhrifa) af sér veigamestu eða rómuðustu þýðingunum. Þegar ný bókmenntaform ryðja sér til rúms eru þýðingar einnig líklegar til að verða farvegur nýrra listbragða. Áður óþekktir þættir (bæði viðmið og einkenni) eru kynntir til leiks innan markmenningarinnar í gegnum erlend verk. Hér er ekki aðeins átt við nýjar veruleikalíkingar sem er ætlað að leysa af hólmi gamlar og rótgrónar hefðir heldur fjölda annarra þátta, svo sem nýtt (skáldlegt) tungumál, frásagnartækni og -form. Ljóst er að val á verkum til þýðinga mótast af ríkjandi aðstæðum innan viðkomandi fjölkerfis; textar eru valdir með hliðsjón af því hve auðvelt er að samræma þá nýmælunum og því leiðandi hlutverki sem þeir geta öðlast innan markmenningarinnar.

Við hvaða aðstæður getur þetta gerst? Mér sýnist að um sé að ræða þrjú megintilvik sem eru í raun ólíkar birtingarmyndir sama lögmáls: (a) þegar fjölkerfið er enn í mótun, það er að segja þegar bókmenntirnar eru „ungar“, að ná fóttfestu; (b) þegar bókmenntir eru annað hvort „jaðarsettar“ (innan stærra kerfis tengdra bókmennta) eða „veikburða“, nema hvort tveggja sé; og (c) þegar um er að ræða tímamót, kreppu eða tómarúm innan bókmenntanna.

Í fyrsta tilvikinu þjóna þýðingar einfaldlega þörf ungra bókmennta til að virkja hina nýju (eða endurnýjuðu) tungu í þjónustu eins margra bókmenntategunda og mögulegt er svo það geti orðið nothæfara bókmenntamál fyrir vaxandi hóp viðtakenda. Þar sem ungar bókmenntir eru ófærar um að

að sömu áherslur megi greina í skrifum Lotmans (1976) en hann telur að rannsókn Bakhtíns (1965, ensk útgáfa 1971) á Rabelais sé besta fyrirbyggjandi sögulega greiningin á innbyrðis sambandi fagurbókmennta og afþreyingarbókmennta. Til að sneiða hjá tæmandi umræðu um efnið hér vísa ég lesendum á umrædd verk. Tilgátan um fjölkerfið getur aukið þekkingu okkar, ekki bara með því að draga fram tengsl sem enginn hefur komið auga á áður, heldur vegna þess að hún auðveldar okkur að skýra innbyrðis samband þessara tengsla og þar með þá sérstöku stöðu og hlutverk sem ólíkar bókmenntategundir hafa í bókmenntasögulegu samhengi. Šklovskij lýsir fjölda bókmenntategunda og -greina þar sem ein skipar öndvegi en aðrar bíða síns tíma. Tynjanov vekur athygli á togstreitunni sem á sér stað milli framsækinnna og afturhaldssamra aflla, háttá, gerða og sniða innan burðarvirkis bókmenntanna.

geta af sér veigamikil verk á öllum sviðum í skammri svipan verða þær að nýta reynslu annarra bókmennta og þess vegna verða þýðingar eitt veigamesta kerfið innan þeirra. Sama máli gegnir um annað tilvikið þegar þokkalega rótgrónar bókmenntir hafa takmarkað olnbogarými og eru að meira eða minna leyti jaðarsettar í viðameiri virðingarröð bókmenntakerfa. Af því leiðir að slíkar bókmenntir þróa sjaldnast jafn fjölbreyttar bókmenntaafurðir (sem raðast upp í ýmis kerfi) og finna má í tengdum stærri bókmenntum (sem kann að vekja grun um að þær síðarnefndu séu ómissandi). Þær fyrrnefndu kann einnig að „skorta“ listbrögð sem talin eru nauðsynleg með hliðsjón af, og vegna nálægðar, viðkomandi bókmennta. Þessar eyður kunna að vera fylltar, að hluta til eða í heild, með þýddum bókmenntum. Ýmis konar jaðarbókmenntir, svo dæmi sé tekið, geta í slíkum tilvikum samanstaðið af þýddum bókmenntum. Það er þó mun afdrifaríkara að geta slíkra bókmennta til endurnýjunar er oft takmarkaðri en miðlægra bókmenntakerfa en það hefur ekki aðeins í för með sér að jaðarsettu bókmenntirnar eigi allt sitt undir öðrum heldur er í raun sömu sögu að segja um miðju kerfisins. (Til að koma í veg fyrir misskilning vil ég nefna að þessar bókmenntir geta öðlast miðlæga stöðu með líkum hætti og jaðarkerfi geta komist í miðju tiltekens fjölkerfis en ekki er tómt til að ræða það frekar hér.)

Þar sem bókmenntir smærri þjóða eru gjarnan, hvort sem okkur líkar það betur eða verr, jaðarsettar á Vesturlöndum blasir við að milli tengdra þjóðarbókmennta, til dæmis innan Evrópu, hafi frá upphafi þeirra mótast ákveðin virðingarröð. Innan (yfir-) fjölkerfisins eru tilteknar bókmenntir í jaðarstöðu sem þýðir í raun að þær mótast að verulegu leyti af utanaðkomandi bókmenntum. Innan slíkra bókmennta eru þýðingar ekki aðeins helsti farvegurinn fyrir innflutning eftirsótttra listbragða heldur hvati uppstokkunar og uppspretta nýrra valkosta. Af því leiðir að á meðan auðugri eða sterkari bókmenntir eiga kost á að tileinka sér nýjungar af sínum eigin jaðri verða „veikburða“ bókmenntir oft að treysta á innflutt nýmæli.

Þegar íhaldssemi ber á góma vakna ósjálfrátt hugrenningatengsl við orð á borð við einföldun, reglufestu og mótun staðalmynda. Vangaveltur um bókmenntalega „eftiröpun“ verða sérstaklega áleitnar í þessu samhengi. Því er ekki lengur um sjálfgefna bókmenntalega flokkun að ræða heldur er gert ráð fyrir innbyrðis afstöðu margháttadra tegunda eða kerfa með tiltekin einkenni. Þegar bókmenntategundum sem þykja framsæknar er skipað í öndvegi eykst afturhaldssemi eftir því sem við færum okkur utar á bekkinn en þegar staðnaðar bókmenntir skipa öndvegið eru hin- ar, sem eru hornreka, líklegri til að ýta undir endurnýjun. Ef þær skipta, þrátt fyrir það, ekki um stöðu í síðara tilvikinu ríkir almenn stöðnun innan bókmenntanna. Að framansögðu sýnist mér ekki lykiltríðið hvers konar bókmenntum er skipað í

Togstreitan innan fjölkerfisins veldur vatnaskilum, það er að segja sögulegum tímamótum, þegar yngri kynslóð sættir sig ekki lengur við rótgróna valkosti. Við slík hvörf, jafnvel í tilviki miðlægra bókmennta, geta þýddar bókmenntir fengið miðlæga stöðu. Þetta á ekki síst við þegar öllum innlendum fyrirmyndum er hafnað þannig að bókmenntalegt „tómárúm“ skapast. Í slíku tómárúmi eiga erlendir valkostir upp á pallborðið og þýddar bókmenntir geta í framhaldi orðið miðlægar. Vitanlega eru meiri líkur á að slíkt ástand skapist innan „veikburða“ bókmennta eða bókmennta sem búa við stöðug vanefni (skortir einingar og tegundir sem völ er á í bókmenntum nágrannalanda eða öðrum aðgengilegum erlendum bókmenntum).

III

Þegar sagt er að þýddar bókmenntir geti verið í jaðarstöðu er átt við að þær séu jaðarsett kerfi innan fjölkerfisins, haldi sig við rótgróna valkosti. Við slíkar aðstæður hafa þær engin áhrif á meginstrauminn og eru lagaðar að þeim viðmiðunum sem ríkjandi bókmenntir hafa þegar fest í sessi. Þýddar bókmenntir verða í þessu tilviki höfuðvígi íhaldsseminnar. Á meðan frumsamdar samtímabókmenntir geta haldið áfram að þróa ný viðmið og valkosti semja þýddar bókmenntir sig að viðmiðunum sem hefur í bráð eða lengd verið hafnað innan (nýlega) mótaðrar miðjunnar. Þær eru ekki lengur í jákvæðum tengslum við frumsamdar bókmenntir.

Hér er um merkilega þversögn að ræða: þýðingar, sem unnt er að nýta til að koma nýjum hugmyndum, fylkingum og einkennum á framfæri innan bókmenntanna, verða tæki til að festa ríkjandi smekk í sessi. Þetta ósamræmi milli frumsaminnna miðlægra bókmennta og þýðinga kann að hafa mótast með ýmsum hætti, til dæmis þegar þýddar bókmenntir, sem verið hafa miðlægar í markmenningu og farvegur nýmæla, glata skyndilega sambandinu við hina upprunalegu heimamenningu sem þróast hefur áfram, og fara að standa

öndvegi eða gerðar hornreka heldur við hvaða aðstæður tiltekna bókmenntir framkalla breytingar innan fjölkerfisins. Því vil ég fremur ræða um virka og óvirka stöðu inn kerfisins (Even-Zohar 1973; ensk útgáfa 1990); þær fyrrnefndu eru leiðandi eða framsæknar en þær síðarnefndu miða að því að festa ríkjandi viðmið í sessi. Hver er staða þýddra bókmennta í þessari umgjörð; eru þær í öndvegi eða hornreka, framsæknar, afturhaldssamar, einfaldaðar, mótaðar af staðalmyndum? Á hvern hátt ýta þær undir breytingar eða eru ósnortnar af þeim? Ég svara fyrstu spurningunni svo að allt áðurnefnt geti átt við þýddar bókmenntir. Þær hafa enga óumbreytanlega stöðu sem unnt er að alhæfa um. Hvort þær verði virkar eða óvirkar veltur á kringumstæðum sem ríkja innan fjölkerfisins hverju sinni. Það er ekki þar með sagt

vörð um óbreytt listbrögð. Þannig geta bókmenntir, sem upphaflega koma fram sem byltingar afl, þróast út í að verða staðnað kerfi sem ákafir varðmenn hefðarinnar verja með oddi og egg fyrir smávægilegustu breytingum.

Aðstæðurnar sem skapa jarðveg fyrir slíka afturhaldssemi eru að sjálf-sögðu andhverfa þeirra aðstæðna sem gera þýddum bókmenntum kleift að vera miðlæg; annað hvort verða engar veigamiklar breytingar innan fjölkerfisins eða þessar breytingar stafa ekki af því innbyrðis sambandi ólíkra bókmennta sem þýðingar eru afurð af.

IV

Sú tilgáta að þýddar bókmenntir geti ýmist verið virkt eða óvirkt kerfi felur ekki í sér að þetta sé einungis á annan veginn eða hinn. Sem kerfi eru þýddar bókmenntir lagskiptar og samkvæmt sjónarhorni fjölkerfislegrar greiningar miðast öll tengslin innan kerfisins við miðjuna. Með því er átt við að sumir hlutar þýddra bókmennta geti haft miðlæga stöðu á meðan aðrir séu jaðarsettir. Í greiningu minni hér að framan ræddi ég um veigamikil áhrif bókmenntalegra tengsla á stöðu þýddra bókmennta. Mér virðist að þetta sé lykilatriði. Þegar samgangur milli bókmennta er mikill eru þýddar bókmenntir úr mikilsmetinni heimamenningu líklegri til að öðlast miðlæga stöðu innan markmenningarinnar. Svo tekið sé dæmi af hebreska fjölkerfinu þá voru þýddar rússneskar bókmenntir ótvírætt í miðlægri stöðu þar á millistríðsárunum á meðan bókmenntir þýddar úr ensku, þýsku, pólsku og öðrum tungumálum voru ljóslega í jaðarstöðu. Þar sem framsæknustu og áhrifaríkustu einkennin áttu rætur að rekja til þýddra rússneskra verka fór svo að aðrar þýddar bókmenntir sömdu sig að viðmiðunum sem þessar þýðingar úr rússnesku höfðu fest í sessi.

að þessi staða sé alltaf að breytast; vissar viðvarandi aðstæður geta markað þeim tiltekinn bás til lengri tíma.“ Í textanum er vísað í eftirfarandi rit í þessari röð: Gideon Toury, „Literature as a Polysystem“, *Ha-Sifrut*, 1974, bls. 1–19, (grein á hebresku með enskum útdrætti.); Jurij Lotman. „The Content and Structure of the Concept of ‘Literature’“, þýðandi Christopher R. Pike, *PTL – A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature* 1/2, 1976, bls. 339–356; Mikhail Bakhtín, *Tvorbestvo Fransua Rable i narodnaja kul'tura srednevekovja i renesansa*, Moskva: Xud. Lit, 1965; Mikhail Bakhtín, *Rabelais and His World*, þýðandi H. Iswolsky, Cambridge: MIT, 1971; Itamar Even-Zohar, „Israeli Hebrew Literature: A Historical Model“, *Ha-Sifrut* 4: 3/1973 bls. 427–440 (grein á hebresku með enskum útdrætti); Itamar Even-Zohar, „Israeli Hebrew Literature: A Historical Model“, *Polysystem Studies*, sérhefti af *Poetics Today* 11: 1/1990, bls. 165–173.

Það sögulega efni sem greint hefur verið með aðferðum fjölkerfisfræða fram til þessa er enn of takmarkað til að hægt sé að draga víðtækar ályktanir um líkurnar á því að þýðingar öðlist tiltekna stöðu. En rannsóknir mínar og ýmissa annarra fræðimanna benda til að það sé „eðlilegt“ fyrir þýddar bókmenntir að vera í jaðarstöðu. Þetta ætti að vera hægt að samræma fræðilegum vangaveltum. Gera má ráð fyrir að ekkert kerfi geti til frambúðar verið veikburða, á „vatnaskilum“ eða í kreppu, þó að maður megi ekki útiloka að kringumstæður innan fjölkerfisins geti haldist óbreyttar um langa hríð. Reglan er sú að viss stöðugleiki er forsenda breytinga. Óumdeilt er að sum fjölkerfi eru öðruvísi upp byggð en önnur og menning er afar misjöfn frá einum stað til annars. Það er til dæmis ljóst að franska menningar-kerfið, þar með taldar franskar bókmenntir, er mun fastheldnara á hefðir en flest önnur kerfi. Þetta, ásamt hinni lífsseigu miðlægu stöðu franskra bókmenna í evrópsku samhengi (það er innan evrópska yfir-fjölkerfisins), veldur því að þýddar bókmenntir hafa löngum verið jaðarsettar innan franskra bókmennta. Staðan innan bresk-amerískra bókmennta er ekki ósvipuð en rússneskar, þýskar og norrænar bókmenntir virðast hafa annað hegðunarmynstur í þessu efni.

V

Hvaða afleiðingar kann staða þýddra bókmennta að hafa á þau viðmið, háttalag og stefnu sem þýðendur taka í starfi sínu? Eins og ég nefndi hér að framan er munurinn á þýddu og frumsömdu verki í bókmenntalegu tilliti afleiðing af stöðu þýddra bókmennta á viðkomandi tímabili. Þegar þær eru í miðlægrri stöðu er greinarmunurinn svo óljós að nauðsynlegt er að víkka út skilgreininguna á „þýddum verkum“ þannig að hún nái líka til endursagna og umritanna. Frá sjónarhóli þýðingafræða held ég að þetta sé heppilegri leið en að hafna slíkum verkum á grundvelli fastmótaðrar og ótímabundinnar skilgreiningar á því hvað sé þýðing og hvað ekki. Þar sem þýddar bókmenntir eiga þátt í að skapa nýja valkosti þegar þær eru miðlægar er þýðandanum ekkert sérstakt kappsmál að leita að tilbúnum valkostum úr birgðasafni markmenningarinnar sem unnt er að semja þýðinguna að. Hann er þvert á móti tilbúinn að ögra þar ríkjandi hefðum. Við slíkar aðstæður er líklegra en annars að þýðingin sé líkari frumtextanum (með öðrum orðum, nán eftirlíking ríkjandi textavensla frumtextans). Frá sjónarhóli markmenningarinnar kunna innflutt einkenni þýdda verksins vitanlega að vera of framandi og byltingarkennd. Ef sú bókmenntalega togstreita sem af þessu leiðir

kæfir nýmælin ná þýðingar af þessu tagi aldrei raunverulegri fótfestu. En ef nýmælin breiðast út kann listbrögðum (valkostum) þýddra bókmennta að fjölga og sveigjanleiki þeirra að aukast. Það er aðeins á miklum breytingartímum í bókmenntum markmenningarinnar að þýðandi er tilbúinn að leita langt út fyrir hina rótgrónu valkosti og feta nýjar leiðir í endursköpun á textavenslum frumtextans. Við skulum hafa í huga að þegar stöðugleiki ríkir og fjölkerfið er andsnúið tilraunum er örðugt að flytja inn þær einingar sem markmenninguna skortir. En opunarferli kerfisins mun smám saman draga úr fjarlægðinni milli ólíkra bókmennta og skapa með tíð og tíma aðstæður þar sem kvarðar þess sem (samkvæmt hefðinni) er viðunandi og jafngilt geta að verulegu leyti skarast. Þannig er þessu varið innan evrópskra bókmennta, þó að í sumum tilvikum sé gangverk útilokunarinnar svo skilvirkt að möguleikarnir sem ég hef lýst eru af skornum skammti.

Það segir sig sjálf að þegar þýddar bókmenntir eru í jaðarstöðu haga þær sér með allt öðrum hætti. Hér leggur þýðandinn allt kapp á að finna bestu tilbúnu fyrirmyndirnar við þýðingu erlenda textans og er afleiðingin oft ófullnægjandi þýðing eða (eins og ég myndi vilja orða það) meira bil er á milli ætlaðs jafngildis og þess sem talist getur viðunandi.

Félagsleg virðing þýðinga innan bókmennta veltur, með öðrum orðum, ekki bara á stöðu þýddra bókmennta innan fjölkerfisins heldur mótast sjálft þýðingarferlið að miklu leyti af þeirri stöðu. Og raunin er sú að ekki er hægt að svara í eitt skipti fyrir öll, óháð sögu og samhengi, hvað þýðing sé; svarið verður að grundvallast á þeim athöfnum sem setja fjölkerfinu skorður. Frá þessum sjónarhóli er þýðing ekki lengur fyrirbæri sem hefur fastmótað eðli og endimörk heldur er um að ræða starfsemi sem er háð öllum fyrirbyggjandi tengslum á vettvangi tiltekins menningarkerfis. Þess vegna er útilokað að meðhöndla lykilhugtök á borð við jafngildi og viðunandi þýðing af sanngirni nema maður taki til greina áhrifin sem aðstæðurnar innan fjölkerfisins hafa í för með sér. Ég tel að vanræksla á þessu sviði sé meðal helstu annmarka nútímaþýðingarfræði þar sem þau byggja um of á stöðnuðum viðmiðunum eða lítt þróuðum bókmenntakenningum. Ég hef reynt að draga fram nokkur atriði sem gætu auðveldað okkur að móta spurningar sem máli skipta varðandi stöðu bókmenntanna.

Jón Karl Helgason þýddi